

Een duurzame bodem onder landgoederen

De kwaliteit van de rurale bodems gaat achteruit, zo stelt de Raad voor de Leefomgeving in haar recent verschenen rapport 'De bodem bereikt'.¹ Vanuit diezelfde constatering startte Landgoed Vilsteren in het kader van Soil4U een gebiedsproces met haar pachters en andere omgevingspartijen. Gezamenlijke ambitie is een omschakeling naar duurzaam bodembeheer en natuurinclusieve kringlooplandbouw.

Door: Frank Verhoeven, Idco Duijnhouwer, Merel Hondebrink, Liesbeth Cremers en Suzan Klein Gebbink

Over de auteurs:

Ir. F. Verhoeven is adviseur duurzame landbouw bij Adviesbureau Boerenverstand, ✉ frank@boerenverstand.nl
Drs. I. Duijnhouwer is mede-initiatiefnemer van Soil4U
M. Hondebrink MSc. is onderzoeker bij het Louis Bolk Instituut
Drs. L. Cremers is mede-eigenaar van Landgoed Vilsteren
Ir. S. Klein Gebbink procesadviseur duurzame voedselketens en vitaal platteland, tot en met 2019 via Adviesbureau Wing

In vroeger jaren kenden we veel gemengde landbouwbedrijven. Boeren teelden producten voor menselijke consumptie en het vee produceerde mest zodat akkers vruchtbaar bleven. Tegenwoordig hebben we een gemengd bedrijf op wereldschaal gecreëerd, met alle gevolgen van dien. Overheden maken vervolgens wet- en regelgeving om de negatieve effecten van het systeem te beheren. Dat is echter ruimschoots onvoldoende om duurzaam bodembeheer voor toekomstige generaties te garanderen. Sterker nog, boeren worden verplicht maatregelen door te voeren en stalsystemen

te bouwen die niet zonder meer bijdragen aan de kwaliteit van de bodem. Je zou juist willen dat integrale duurzame bedrijfsystemen ontstaan, waarbij het management van de boer rechtstreeks invloed heeft op de bodemkwaliteit, op minder weglekken van nutriënten naar bodem- en oppervlaktewater en op de beperking van broeikasgasemissies.²

Sommige boeren zijn intrinsiek gemotiveerd om hun bodems duurzaam te beheren. Anderen laten zich vooral leiden door wet- en regelgeving en de korte termijn economie.

Niet alleen het bodembeheer, maar de inrichting van het gehele bedrijfssysteem is wat een bedrijf duurzaam maakt. Daarbij spelen ook omgevingspartijen een rol, denk aan gemeente en Waterschappen. Maar ook burgers uiten steeds vaker hun ideeën en wensen, en marktpartijen zoals zuivelfabrieken en banken. Welke rol kunnen landgoederen spelen binnen dit systeem? Als verpachter van de gronden heeft een landeigenaar vaak een regierol, zo blijkt in de praktijk. Op welke manier kunnen landgoedeigenaren in een rol als 'gebiedsregisseur' de transitie naar natuurinclusieve kringlooplandbouw en duurzaam bodembeheer helpen versnellen? Om vanuit de praktijk antwoord te geven op die vraag, startte Landgoed Vilsteren nabij Ommen een gebiedsproces met haar pachters en andere partijen in de omgeving.

ANALYSE LANDSCHAP EN BODEM ALS BASIS

Het gebiedsproces startte na een verkenningsfase met een landschapsecologische systeemanalyse (LESA). Deze biedt inzicht in het oorspronkelijke natuurlijke systeem en vormde een 0-meting van de huidige situatie. De LESA geeft inzicht in de geologische en bodemkundige opbouw van de ondergrond en de ontstaansgeschiedenis van een landschap, de planten en dieren die er voorkomen en de wederzijdse invloed tussen de mens en het landschap (cultuurhistorie) door de tijd heen. En dat gaat vaak ver terug!

UITVOERING VAN EEN LESA

Het LESA onderzoek bestaat uit een analyse van literatuur, kaartmateriaal, foto's en informatie over water, bodem, reliëf en die-

Soil4U: landgoedeigenaar als gebiedsregisseur

Soil4U is een initiatief van particuliere landgoedeigenaren die werken aan een duurzaam bodembeheer en een klimaatbestendig landgoed.

De eigenaren voelen zich echter schatplichtig aan het rentmeester-ideaal. Zij willen het erfgoed in betere staat doorgeven aan volgende generaties dan waarin zij het hebben gekregen. Dat geldt ook voor hun pachters. Binnen Soil4U werken landgoedeigenaren daarom samen met pachters en andere gebiedspartijen aan een klimaatbestendig landgoed met natuurinclusieve kringlooplandbouw. Een duurzame bodem is hierbij de basis, gecombineerd met een duurzaam waterbeleid en bosbeheer.

De landgoedeigenaar is hiervoor in een unieke positie. Op een landgoed hangen veel onderdelen met elkaar samen. De interactie tussen bodem, water, energie, cultuur en economie zorgt voor een geheel dat meer is dan de som der delen. De eigenaar is als een gebiedsregisseur en heeft een regierol in het zoeken naar een optimale balans.

www.soil4u.nl

pere ondergrond. Ook vindt een veldinventarisatie plaats van de hogere planten en een inventarisatie van structuren die samenhangen met historisch landgebruik. Vervolgens gaat het om de samenhang tussen de verschillende aspecten en de onderliggende processen. Deze inzichten leiden tot verschillende opties voor inrichting en beheer.

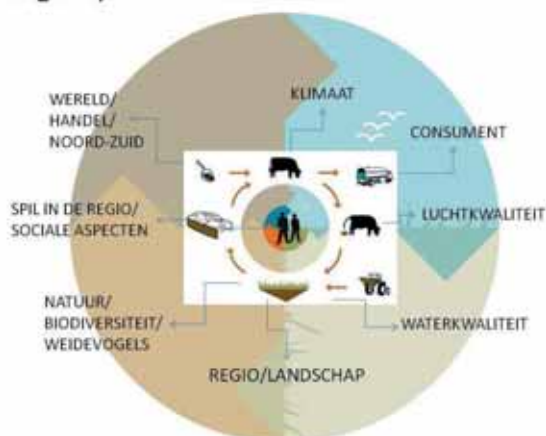
Op Vilsteren is onder meer een structurele verdroging vastgesteld, als gevolg van een samenspel van de structuur van de geologische ondergrond, grootschalige wateronttrekking, klimaatverandering en intensief landgebruik. Omdat de LESA inzicht gaf in oorzaken van hedendaagse problemen, leidde dat tot mogelijke oplossingen voor herstel. Oude structuren zoals rabatbossen kunnen bijvoorbeeld in gebruik worden genomen als opslag- en infiltratiegebieden voor overtollig water. Naast grondwateraanvulling wordt zo ook nog eens koolstof vastgelegd.

De LESA levert een concrete kansenkaart op met handvatten voor te nemen maatregelen. Deze vormt de basis voor dialoog over toekomstig landgebruik, met ondernemers, het waterschap, de gemeente, de provincie en de landgoedeigenaar zelf.

INZET ONAFHANKELIJKE EXPERTISE

In het transitieproces vindt veel afstemming plaats tussen pachters en het landgoed. Belangrijke succesfactor hierbij bleek de inzet van een landbouwexpert. Iemand die de taal spreekt, kennis heeft van bedrijfsmodellen en wet- en regelgeving en snapt in welke omstandigheden de boeren moeten opereren. De inhoudelijk expert werkte veel samen met een procesadviseur die namens het landgoed sprak. Deze combinatie tussen inhoudelijke expertise en een procesrol bleek een belangrijke succesfactor om patronen te doorbreken. Hoewel landgoedeigenaren en boeren vaak al een lange samenwerking met elkaar hebben, bleek deskundige en onafhankelijke inzet onmisbaar om verder te komen in moeilijke vraagstukken.

De kringloop breder bekeken

Het boerenbedrijf als DE schakel tussen voedsel, natuur, milieu en samenleving!

BEDRIJFSDUURZAAMHEIDSPANNEN

In verschillende keukentafelgesprekken zijn samen met de pachters bedrijfsduurzaamheidsplannen opgesteld. De ondernemer en adviseur keken naar de brede set van duurzaamheidsopgaven en uitdagingen waar de agrariër mee te maken heeft, van klimaatopgaven, biodiversiteit, emissies tot dierenwelzijn en de sociaaleconomische positie van de boer. Tijdens de gesprekken stond het plaatje van de bedrijfskringloop centraal. Ook gingen de gesprekken over de pachter en het bedrijf zelf. Wat wil hij of zij? Wat past bij hem? In welke situatie bevindt hij zich op dit moment? Het heeft geen zin om over toerisme of

Transitie duurzaam bodembeheer op Vilsteren

In het transitieproces werden verschillende fasen onderscheiden. Deze verliepen niet lineair, maar interactief in cirkels, voorwaarts en weer terug.

1. Verkennende gesprekken, bijeenkomsten, presentaties en excursies.
2. Landschap ecologische systeemanalyse (LESA) voor inzicht in landschap, geografie, geschiedenis, opgaven.
3. Keukentafelgesprekken met pachters voor kennismaking, ambities en bespreken heikle punten. Dit leidde onder meer tot voorstel kavelruil en eerste versie bedrijfsduurzaamheidsplannen.
4. Identificeren kansen en knelpunten door koppeling resultaten uit LESA en keukentafelgesprekken.
5. Werken aan de knelpunten.
6. Kansen op bedrijfsniveau samen uitbouwen.
7. Nieuw pachtcontract gericht op meer duurzaamheid en onderlinge afstemming.

streekproducten na te denken als er een moeizame bedrijfsopvolging speelt.

Uit de rondgang kwam naar voren dat pachters op onderdelen al veel duurzaamheidsmaatregelen nemen. Deze waren echter voor de verpachter lang niet altijd zichtbaar of werden niet als zodanig herkend en erkend. Van kinderpartijtjes op de boerderij tot het opwaarderen van reststromen, van bokashi tot het omschakelen naar een biologische bedrijfsvoering en van het installeren van een melktap tot experimenten met niet-kerende

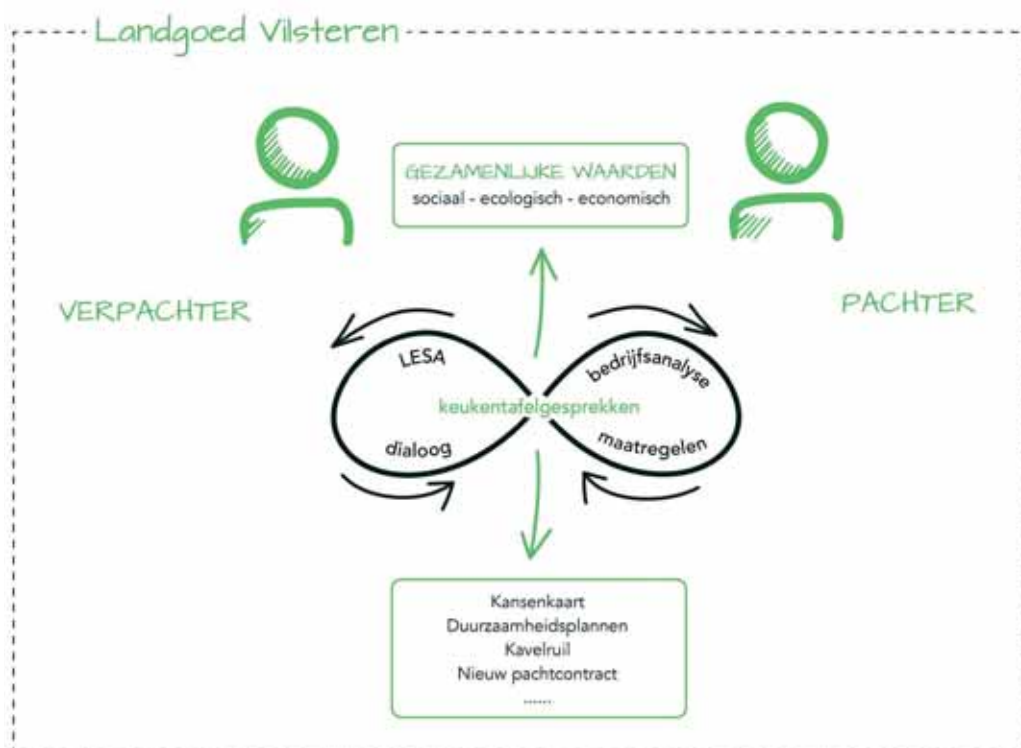
Is een landgoed de eenheid waarbij het lukt kringlopen zoveel mogelijk te sluiten en meer (natuur)waarde te creëren?

grondbewerking. De initiatieven raken aan diverse aspecten van duurzaamheid, maar bleken lastig te beoordelen op de mate van duurzaamheid en bijvoorbeeld de bijdrage aan een duurzaam bodembeheer.

Pachters bleken best te willen investeren in duurzaamheid, zo was één van de conclusies. Alleen, er zaten wat 'hobbels' uit het verleden tussen pachter en verpachter dwars. Zo speelde op Vilsteren een gewenste kavelruil die al enkele jaren niet van de grond kwam. Voor de gezinsbedrijven moet lange termijn zekerheid voorop staan, zo bleek, voordat korte termijn acties van de grond komen. De kavelruil is per direct opgepakt.

UNIEKE AANPAK LANDBOUWTRANSITIE: HET PROCES TUSSEN PACHTERS EN VERPACHTER

De inzichten uit de LESA en de duurzaamheidsplannen van de pachters vormden in Vilsteren de start van een interactief proces tussen pachters en verpachter. Het proces dat zich voltrok laat zich het beste illustreren met een lemniscaat. Een zoekproces waarbij beetje bij beetje steeds meer onderling begrip ontstond tussen verpachter en pachter. Over de lange termijn doelen waren de landgoedeigenaar en de ondernemers het altijd eens: de bodem moet nog generaties lang productief blijven en er zijn andere bedrijfs- en verdienmodellen nodig om dat te garanderen. Echter, begrippen over de weg daar naartoe, zoals natuurinclusief, agroforestry en kringlooplandbouw, werden door iedereen anders ingevuld en beleefd. Door onderling gesprek, proefondervindelijk stappen zetten

en onderzoeken van ideeën en voorbeelden ontwikkelen deelnemende partijen steeds meer dezelfde beelden en raken zij ervan overtuigd dat het deze richting is waarop zij stappen moeten blijven zetten. Daar is voortdurende afstemming en samenwerking voor nodig en vraagt blijvend investeren in het proces.

LESSEN VOOR VERPACHTERS

Tot nu toe trokken we waardevolle lessen voor andere verpachtende grondeigenaren, zoals landgoederen, overheden en bijvoorbeeld natuurorganisaties.

- Steek veel tijd in onderlinge gedachteswisseling, ideeënvorming en begripsvorming.
- Respecteer diversiteit. Diversiteit is het uitgangspunt, duurzaam bodembeheer het gezamenlijke doel.
- Start initiatieven of deelprojecten met voorlopende pachters en experts.
- Kom tot gezamenlijke doelen en beelden rondom duurzaam bodembeheer.

Begrip van het oorspronkelijke systeem maakt de keuzes voor de toekomst makkelijker

- Zorg voor inhoudelijke experts als gesprekspartner voor de boeren, die ook de tijd krijgen om vertrouwen op te bouwen en met de ondernemers een aantal denk-slagen te doorlopen.
- Duurzaamheid kent vele aspecten. We raden aan duurzaam bodembeheer als belangrijke basis te beschouwen en te focussen op initiatieven die daaraan bijdragen.
- Pachters en landgoederen kunnen rond duurzaam bodembeheer meer samen optrekken richting overheden. Denk aan het wegnemen van belemmeringen die pachters in de weg kunnen zitten, zoals een lobby voor het mogelijk ma-

BEGRAZING HEIDEVELD - LAMSVLEES VERKOCHT ONDER HET MERK LANDGOED VILSTEREN.

ken van bovengronds uitrijden, en aan het creëren van stimulansen zoals het gezamenlijk ontwikkelen van ecosystemendiensten.

- Het is raadzaam een klein kernteam te formeren, met bijvoorbeeld de landgoedeigenaar, een vertegenwoordiger daarvan, een rentmeester, een landbouwexpert en iemand met proceservaring. De concrete invulling zal per situatie verschillen, afhankelijk van de grootte van het landgoed, de juridische structuur en de aanwezige expertise.

Deze transitie start met de bereidheid persoonlijke verantwoordelijkheid te nemen. Landgoederen en andere verpachtende organisaties kunnen een unieke regierol spelen in de complexe transitie naar duurzame natuurinclusieve kringlooplandbouw. We zijn verplicht deze op te pakken, zodat we de bodem in betere staat doorgeven aan de volgende generaties en tegelijkertijd een gezond toekomstperspectief ontwikkelen voor de gebruikers die het landgoed rijk is.

Dit Soil4U project is mede mogelijk gemaakt door het Kennisprogramma Bodem en Ondergrond, provincie Overijssel en het Waterschap Drents Overijsselse Delta.